

ПСИХОКОРЕКЦІЯ ПАТРІОТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Наталія МИХАЛЬЧЕНКО

Copyright © 2006

Постановка суспільної проблеми. В ієрархії проблем і пріоритетів сучасної психології одне з найчільніших місць належить формуванню у дітей і молоді дієво-перетворювальної спрямованості характеру і світогляду, адже економічне та національно-духовне відродження України неможливе без переосмислення його складових – виховання нової особистості.

Творче відродження і розвиток духовних традицій українського народу здатні значною мірою підвищити патріотичний розвиток юні. Там, де немає систематичного і послідовного патріотичного виховання дітей, виникає забуття етнонаціональних традицій, волелюбних заповідей предків, утверджується неповага до націєтворчих цінностей і святинь, поширюється денационалізація і знедуховлення молоді.

Демократична розбудова української держави ставить на порядок денний надзвичайно важливе й невідкладне завдання – виховання справжнього громадянина і патріота рідної землі. Лише люди, безмежно віддані національній ідеї, здатні відстояти незалежність і соборність України. Позитивний успіх у патріотичному вихованні залежить від загальної психолого-педагогічної культури педагогів, батьків, практичних психологів, їхнього взаємопорозуміння у вихованні, навчанні та розвитку дитини, у створенні належного мікроклімату в родині і класі.

Криза семи років – це період народження соціального Я дитини. Зміна самосвідомості призводить до переоцінки цінностей. Збагачується сприймання свого місця у системі відносин. Виникає новий рівень самосвідомості дітей – внутрішня позиція, яка виявляється у ставленні до себе, навколишніх, подій [2, с. 47]. Молодші школярі мають значні резерви розвитку. В цей період відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму. Завер-

шується морфологічне дозрівання лобного відділу великих півкуль, що створює сприятливі умови для здійснення цілеспрямованої довільної поведінки, планування й виконання програм дій. Істотно зростає фізична витривалість дитини. На засадах навчальної діяльності розвиваються основні новоутворення молодшого шкільного віку – довільність психічних процесів, розвиток внутрішнього плану дій, рефлексія. Саме у цьому віці закладаються основи моральної та емоційної спрямованості особистості, стилю поведінки і діяльності [2, с. 40].

Враховуючи те, що новоутворенням молодшого школяра є рефлексія, то саме у цьому віці існує проблема створення сприятливих психологічних умов для формування саме патріотичної рефлексії та розвитку патріотичної самосвідомості [3, с. 81]. У зв'язку з цим останнім часом дослідженні такі поняття як “рефлексія” (Савицька О.В.[8]), “ціннісні орієнтації” (Островська К.О. [6]), “національна рефлексія” (Шугай М.А.[10]). І все ж умови та засоби формування патріотичної рефлексії у молодшому шкільному віці не стали предметом детального психологічного пізнання.

Мета дослідження – вивчення особливостей психокорекції патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку та здійснення порівняльного аналізу сформованості патріотичної самосвідомості в експериментальній та контрольній групах дітей цього віку.

Ключові слова: *особистість молодшого школяра, самосвідомість, рефлексія, патріотична рефлексія, патріотична самосвідомість, психокорекція.*

Сутнісний зміст та виклад основного матеріалу дослідження. У дітей молодшого шкільного віку виникає усвідомлення власних дій,

психічних станів. Спрямування їхньої навчальної діяльності вимагає від них систематичного обґрунтування правильності своїх висловлювань і дій. Багато прийомів останнього демонструє вчитель. Потреба розрізнити зразки суджень і самостійні спроби у їх побудові сприяють формуванню в учнів-початківців уміння ніби збоку розглядати й оцінювати власні висловлювання і діяння. Це вміння є основою рефлексії – осмислення своїх суджень і вчинків з погляду їх відповідності задуму та умовам діяльності; самоаналіз [9, с. 174]. Показником її наявності слугує здатність бачити особливості власних дій, робити їх предметом аналізу, порівнювати з учинковими актами інших людей. Молодший школяр починає орієнтуватися на загальнокультурні взірці, якими він оволодіває у взаємодії з дорослими та ровесниками.

У підсумку рефлексія змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе й до оточення, погляд на світ, змушує не просто приймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, особисті погляди, своє уявлення про цінності, персональну значущість учіння.

Сучасна психологічна практика природно звертається до рефлексії як вагомого джерела особистісного зростання, відповідального вибору, душевного здоров'я. Великого значення набуває феномен патріотичної рефлексії як окремий структурний компонент особистості. Патріотична рефлексія – це самоусвідомлення особою актуального душевного стану, здійснюваних вчинків, а також самоаналіз та сприйняття спільних психологічних особливостей менталітету, осмислення свого минулого, теперішнього і майбутнього [3, с. 82].

Усвідомлення людиною самої себе отримало у психології статус особливого феномена – самосвідомості [7, с. 131]. Остання – складний психічний процес, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю численних образів самої себе у різних ситуаціях діяльності й поведінки, в усіх можливих формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів у єдине цілісне утворення – уявлення, а потім у поняття свого власного Я як суб'єкта, котрий відрізняється від інших навколишніх. На відміну від свідомості самосвідомість орієнтована на осмислення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, врешті-решт

своєї позиції в суспільстві. Самосвідомість тісно пов'язана зі здатністю до рефлексії, до погляду на себе немовби “збоку”. У цьому аналітичному контексті неперехідну роль у розвитку патріотичної рефлексії відіграє високий рівень сформованості патріотичної самосвідомості особистості. Формування останньої у дітей передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, залучення кожного учня до практичних справ розбудови державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину.

Морально-етичні якості формуються упродовж усього життя особистості, але їх основна частина закладається ще в молодшому шкільному віці [1, с. 168]. У дитини з'являється сензитивність до морально-психологічних норм і правил поведінки, готовність оволодівати засобами систематичного навчання. Цілком зрозуміло, що на рівні понять згадані якості ще не формуються у молодших школярів, але діти цього віку вже мають певні уявлення щодо наявності вічних цінностей та їх антиподів.

Результати досліджень, їх аналіз та інтерпретація. *Задля вивчення динаміки розвитку та умов формування патріотичної рефлексії молодших школярів нами було проведено психолого-педагогічний (формувальний) експеримент.* Цей метод забезпечив відстеження змін у динаміці психологічних характеристик дитини у процесі активного впливу дослідника на особистість. Формувальний вплив дозволив нам не обмежуватися реєстрацією чинних фактів, а через створення спеціальних ситуацій розкривати закономірності, механізми і тенденції розвитку патріотичної рефлексії становлення особистості молодшого школяра. Саме цей метод забезпечив поєднання психологічних досліджень з педагогічним пошуком та проєктуванням найефективніших форм навчально-виховного процесу.

Дослідження здійснювалося протягом трьох навчальних років (2002–05) на базі ЗОШ № 11 першого ступеня міста Первомайська Миколаївської області. В експерименті взяли участь дві групи молодших школярів – експериментальна (основна вибірка) та контрольна, відповідно 27 і 24 особи.

Формувальний вплив на розвиток патріотичної рефлексії молодших школярів експери-

Таблиця 1

Результати емпіричного дослідження рівнів сформованості патріотичної самосвідомості у дітей молодшого шкільного віку на початковому етапі експерименту

Етап експерименту	Групи молодших школярів	Рівні сформованості патріотичної самосвідомості молодших школярів (у %)		
		Високий	Середній	Низький
Початковий	Експериментальна група (N=27)	8	31,3	60,7
	Контрольна група (N = 24)	7,6	31,2	61,2

ментальної групи відбувався за допомогою розробленої нами психокорекційної програми упродовж 2002–03 навчального року для другокласників, 2003–04 – для третьокласників і 2004–05 – для четвертокласників. У процесі проведення відповідних дослідницьких процедур в експериментальній групі були створені спеціальні сприятливі умови щодо розвитку та формування патріотичної рефлексії учнів. Крім того, важливим завданням експерименту була всіляка підтримка палких патріотичних починань, творення елементів самобутнього життєвого шляху рідного народу.

Методика реалізації психолого-педагогічного експерименту відбувалася у три етапи. На першому проводилося пропедевтичне констатування наявних характеристик та властивостей досліджуваного явища; у ньому брали участь дві групи: а) експериментальна (основна вибірка) та б) контрольна (контрольна вибірка). Перша долучилася до всіх процедур експерименту та пройшла повний цикл формувальних впливів, друга виконувала роль еталону, за яким порівнювався розвивально-формульвальний ефект експерименту. Отож дослідження організовувалося у паралельному режимі.

Другий етап дослідження становив власне формульвальний експеримент, який був реалізований за допомогою спеціально побудованої моделі розвивальних впливів на учнів початкової школи. Він поєднав процедури різного характеру – навчальні, ігрові, практичні тощо. Крім того, важливим моментом уможливлення формульвальних впливів стала аналітична модель “розвиткового ефекту” експерименту як своєрідний “ідеальний образ” результативних очікувань психолога-дослідника. На цьому етапі задіявалася експериментальна група учнів.

На третьому етапі вдруге був проведений констатаційний експеримент, тобто здійснене “контрольне” підсумкове вивчення, у якому взяли участь обидві групи учасників (експери-

ментальна і контрольна). Його метою було зафіксувати емпіричні показники предмета пізнання після проведення циклу формувальних впливів. Показники контрольної вибірки відігравали роль індикаторів у визначенні імовірного розвиткового ефекту, досягнутого експериментальною групою.

У процесі проведення першого (констатаційного) етапу експерименту нами проведено дослідження рівня сформованості патріотичної самосвідомості дітей експериментальної та контрольної груп (вересень 2002 року, другокласники). Для цього використані проєктивні методи “Малюнок сім’ї”, “Дім. Дерево. Людина”, методика незакінчених речень, психологічне спостереження, бесіда та анкетування. У такий спосіб вивчалися характеристики і властивості патріотичної рефлексії на момент початку формульвального експерименту.

Обробка результатів дослідження передбачала якісний та кількісний аналіз виявлених особливостей, визначення достовірних відмінностей у вияві психологічних характеристик особистості, котрі мають значення для вибору подальшої психологічної та педагогічної тактики роботи над розвитком патріотичної самосвідомості дітей. Дані **табл. 1** показують, що у молодших школярів експериментальної та контрольної груп на початок експерименту переважає низький рівень сформованості патріотичної рефлексії. До того ж кількісні дані в обох групах фактично не відрізняються. Патріотичне ставлення до української символіки, національних понять, українського виховного ідеалу має низький рівень сформованості патріотичної самосвідомості у дітей молодшого шкільного віку.

На другому етапі випробувань, для того щоб стимулювати розвиток патріотичної рефлексії в учнів, здійснювався системний формульвальний вплив. Проаналізувавши емоційно-вольову сферу та рівень пізнавальної активності шко-

Таблиця 2

Програма курсу “Абетка навчання. Програма формування патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку”

№ п/п	Назва розділу	Клас	Кількість годин на тиждень	Кількість годин на рік
1	Мої почуття	2	0,5	17
2	Особистісний розвиток учня	3	0,5	17
3	Патріотична самосвідомість учня	4	0,5	17
Разом				51

лярів, нами була створена програма розвитку патріотичної рефлексії. В експериментальній групі упродовж трьох навальних років постійно організовувалися психологічні заняття з психокорекції та розвитку особистості молодшого школяра, в контрольній – проводилися звичайні навчальні заняття без формувального втручання експериментатора. Підкреслимо, що якісне відпрацювання у цьому віці складових компонентів уміння навчатися та патріотичної рефлексії забезпечила розроблена нами програма психологічного курсу “Абетка навчання. Програма формування патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку” (див. табл. 2).

Розділ “Мої почуття” зорієнтований на приривласнення учнями знань про психологічну структуру людини та особливості української нації, про емоційно-вольові якості особистості, риси ментальності українського народу. Другий розділ змістовно забезпечував пізнання учнями-початківцями своїх індивідуальних особливостей розвитку, власних рефлексії, довільності поведінки, самооцінки, Я-образу. Нарешті третій розділ зосереджував увагу кожного школяра на рисах патріотичної самосвідомості, самовідповідальності за майбутнє країни, конкретного довкілля, буденних життєвих ситуацій.

Реалізація програми була здійснена через різноманітні навчально-практичні заняття з психокорекції, тренінги, ділові і сюжетно-рольові ігри, бесіди, дискусії і практикуми. При цьому психологічна корекція була одним із видів особистісної допомоги, яка передбачала більш активний цілеспрямований вплив на емоційний, поведінковий та інтелектуальний рівні функціонування психодуховного світу Я учня [5, с. 284]. До того ж вплив здійснювався не лише на особистість молодшого школяра, а й на його оточення, організацію всієї життєдіяльності. Одним із завдань тут було усунення недоліків виховання та розвиток патріотичної рефлексії

молошого школяра, що здійснювалася дискретно та зорієнтовано на відповідні вікові норми.

Під час здійснення психокорекційного впливу нами були витримані всі вимоги до її організації: по-перше – процедурні аспекти відбору групи: серед учнів, не було надто тривожних, агресивних, а також тих, хто мав дуже низьку самооцінку; забезпечувалася гетерогенність дітей за віком і досвідом; кількість учасників у кожній групі не перевищувала 12-ти; заняття з психокорекції проводились один раз на тиждень; по-друге, були вироблені загальні групові норми, а саме прийняті правила поведінки, які регулюють дії учасників, та відпрацьовані норми спілкування у групі (відкритість, принцип “тут і тепер”, заохочення емоційної виразності та ін.).

Методичний зміст психокорекційних занять планувався відповідно до теми і мети. Заняття проводилися в такій формі, щоб кожен учень збагачував уяву, спостережливість, розширював знання, досвід, інтереси, підвищував навчальну мотивацію, допитливість, зберігав пізнавальний інтерес на всіх етапах навчання, дістав позитивне емоційне задоволення від навчальної праці, освоював моральний досвід, прийняті форми громадянської поведінки, актуалізував риси ментальності українського народу.

Водночас психологічна корекція була спрямована на подолання певних відхилень у поведінці учнів, вихованні та розвитку індивідуальних почуттів засобами вичення індивідуальних особливостей їхньої особистості, у дотриманні відповідності перед соціальним і природним оточенням, у подоланні наявних життєвих суперечностей. Психокорекційні вправи розвивали патріотичну рефлексію дітей, долучали їх до довільності та самоконтролю. На психологічних заняттях використовувалися такі види робіт: вправи на самопізнання, складання творів-мініатюр, самохарактеристик, ігри-мрії, сюжетно-рольові ігри тощо.

Таблиця 3

Результати емпіричного дослідження рівнів сформованості патріотичної самосвідомості у дітей молодшого шкільного віку на початковому і заключному етапах експерименту

Етапи експерименту	Групи молодших школярів	Рівні сформованості патріотичної самосвідомості (у%)		
		Високий	Середній	Низький
Початковий	Експериментальна група (N=27)	8	31,3	60,7
	Контрольна група (N=24)	7,6	31,2	61,2
Підсумковий	Експериментальна група (N=27)	29,6	44,4	26
	Контрольна група (N=24)	12,5	37,5	50

Підсумкові зрізи встановили, що значущий вплив на формування патріотичної самосвідомості дітей мають: 1) психокорекційні вправи на самопізнання, що стимулюють формування в учнів потреб приналежності і любові до свого народу, освоєння кращих етнокультурних властивостей українців; наприклад, вправа “Я і моя Батьківщина” сприяла формуванню у дітей емоційно-ціннісної складової патріотичної самосвідомості; 2) складання творів-мініатюр та самохарактеристик, яке розвиває творчі здібності та громадянські риси учнів; так, вправа “Почуття” збагачувала патріотичне світобачення засобами української символіки, а тематична робота сприяла формуванню потреб самоповаги і любові до свого народу; 3) психологічні заняття-вистави за участю дітей і батьків; зокрема, така вистава “У подорож за красою” допомогла актуалізувати ментальні ознаки українського народу – щирість, щедрість, наполегливість, волелюбність, світськість; 4) психокорекційні сюжетно-рольові ігри, які розвивають комунікативні, перцептивні, практично-дійові і творчі здібності, пробуджують почуття гідності та волелюбності внутрішніми засобами патріотичного самопізнання; так, вправа “Не хочу просити пробачення!” ситуативно вимагає відповідальності за свої слова та вчинки; 5) соціально-психологічний тренінг “Я – вільна людина”, котрий, крім активізації багатосферних здібностей, ще й сприяв поліпшенню здатності дитини до міжособистісного спілкування, забезпечував особистісне зростання, розвиток рефлексії, ідентифікації та емпатії.

Контрольні підсумкові зрізи проводилися наприкінці четвертого року навчання у початковій школі. Для встановлення рівня розвитку

та сформованості патріотичної самосвідомості у дітей контрольної та експериментальної груп були використані метод анкетування, проєктивна методика незакінчених речень, проєктивна малюноква методика. Серед запитань, зокрема, пропонувалися такі: “Що символізує блакитна смуга на національному прапорі України?”, “Яке символічне значення калини в житті нашого народу?” та ін. Серед незакінчених речень були запропоновані наступні: “Я люблю рідну землю, тому що”, “Я піклуюсь про батьків, тому що”, “Я впевнений, покладаю надію на Батьківщину, тому що” та ін. За допомогою проєктивної методики дітям було запропоновано зобразити на малюнку те, як вони розуміють риси ментальності українського народу. Тут вживаються слова “щирість”, “милосердя”, “щедрість”, “гідність”, “працелюбність”, “доброзичливість”, “співчуття”, “вразливість” та ін. З даних **табл. 3** видно, що результати підсумкового етапу дослідження (четвертий рік навчання у початковій школі – діти віком 9–10 років), порівняно з початковим, характеризуються зростанням усіх величин. Так, в експериментальній групі зростла кількість учнів з високим рівнем розвитку патріотичної самосвідомості, при цьому кількість учнів із низьким за цією ознакою істотно зменшилася. Тоді як у контрольній групі відсутніх змін не відбулося.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що програма психокорекції, яка була створена задля розвитку патріотичної рефлексії, позитивно вплинула на рівень сформованості пат-

ріотичної самосвідомості молодших школярів. У результаті:

1) у дітей сформовано високий рівень патріотичної свідомості та самосвідомості, патріотизму, громадянськості;

2) розвинена повага до будь-якої людини, котра утверджує в житті добро, красу та істину;

3) у дітей утвердилося почуття відповідальності перед людьми за свої слова і дії, вчинки, глибше усвідомлений обов'язок перед рідною землею, народом, Батьківщиною;

4) загалом у молодших школярів достатньо розвинуті почуття милосердя до всіх людей, які цього потребують, насамперед до дітей, хворих, інвалідів, літніх, скривджених долею.

Подальший експериментальний пошук буде спрямований на аналіз психологічних умов формування патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку.

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко та ін. — К.: Просвіта, 2001. — 416 с.

2. Кутішенко В.П. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. — К.: Центр навч. літер., 2005. — 128 с.

3. Михальченко Н.В. Розвиток патріотичної рефлексії у молодшому шкільному віці // Вісник Одеського національного університету. — 2003. — Т. 8, вип.10: Психологія. — С. 80–84.

4. Михальченко Н. Психологічні умови формування патріотичної рефлексії молодшого школяра в сім'ї // Психологія і суспільство. — 2005. — №1. — С. 69–76.

5. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. — К.: Либідь, 2001. — 536 с.

6. Островська К.О. Взаємозалежність самооцінки та ціннісних орієнтацій молодших школярів // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії і практики. — К.; Запоріжжя; Одеса, 2002. — Вип. 15. — С. 117–123.

7. Психологія: Підручник / За ред. Ю.Л. Трофімова. — К.: Либідь, 2000. — 558 с.

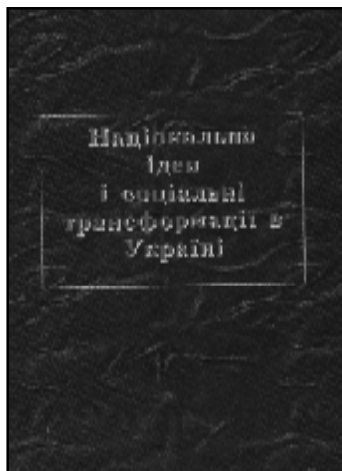
8. Савицька О.В. Умови та діагностика розвитку рефлексії в підлітковому віці // Психологія: Зб. наук. праць. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 1999. — Вип. 2. — С. 96–103.

9. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навчальний посібник. — К.: Академвидав, 2005. — 360 с.

10. Шурай М.А. Критерії рівня сформованості національної самосвідомості особистості: Наукові записки. — Острого: Видавничий комплекс Острозької академії, 2002. — 159 с.

Надійшла до редакції 8.12.2005.

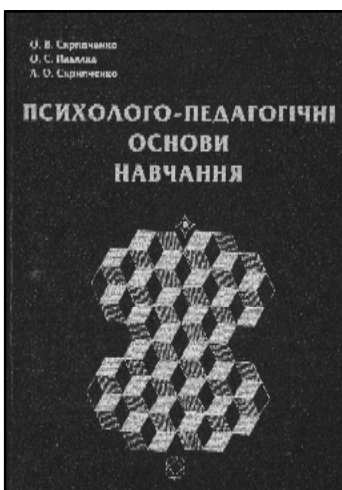
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / Відп. ред. Б.В. Попов. — К.: Український центр духовної культури, 2005. — 328 с.

Монографія присвячена важливій темі українського буття, культури, філософії, політики — національній ідеї. Автори намагаються розгорнути перед читачем головні теоретичні, методологічні напрями й стилі філософського осмислення зазначеного феномена, які розроблено вітчизняними та світовими дослідниками, ознайомити з аргументами учасників наукових дискусій з цього питання.

Для науковців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, широкого загалу читачів.

Скрипченко О.В., Падалка О.С., Скрипченко Л.О.

Психолого-педагогічні основи навчання: Навчальний посібник для викладачів психології і педагогіки, аспірантів, студентів педагогічних навчальних закладів та курсантів військових училищ. — К.: Український центр духовної культури, 2005. — 712 с.

Посібник присвячено аналізу психолого-педагогічних основ навчання як важливої передумови ефективності і якості навчально-виховного процесу. Проаналізовано форми і методи навчального процесу на системно-структурному і системно-функціональному рівнях.

Книга розрахована на викладачів психології і педагогіки, аспірантів, студентів педагогічних та гуманітарних навчальних закладів. Посібник може використовуватися на заняттях психології і педагогіки на 1–3 курсах та при проведенні спецкурсів на п'ятих курсах педагогічних вищих навчальних закладів.